

Література:

1. Бем А. К уяснению историко-литературных понятий / А. Бем // Известия Отделения русского языка и словесности Российской Академии наук. – 1918. – Т. 23. – Кн. 1. – С. 225–245.
2. Веселовский А. Историческая поэтика / А. Веселовский : [вступ. ст. И.К. Горского ; сост., коммент. В.В. Мочаловой]. – М. : Высшая школа, 1989. – 406 с. – (Классика литературной науки).
3. Гаспаров Б.М. Литературные лейтмотивы. Очерки по русской литературе XX века. / Гаспаров Б.М. – М. : Наука, 1993. – 304 с.
4. Люксембург А. Лабиринт как категория набоковской игровой поэтики [Электронный ресурс] / Александр Люксембург. – Режим доступа : http://www.relga.rsu.ru/n22/cult22_2.htm
5. Мелетинский Е.М. От мифа к литературе : Учебное пособие по курсу «Теория мифа и историческая поэтика повествовательных жанров» / Елезар Моисеевич Мелетинский. – М. : Изд-во РГГУ, 2001. – 169 с. – Библиогр. : С. 166–167.
6. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки / В.Я. Пропп. ; научная редакция, текстологический комментарий И.В. Пешкова. – М. : Изд-во «Лабиринт», 2002. – 336 с.
7. Силантьев И.В. Поэтика мотива / И.В. Силантьев ; отв. ред. Е.К. Ромодановская. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 296 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
8. Сильман Т. Заметки о лирике / Т. Сильман. – Л. : Советский писатель, Ленинградское отделение, 1977. – 224 с.
9. Томашевский Б. Теория литературы. Поэтика : Учебное пособие / Б. Томашевский [вступ. статья Н.Д. Тамарченко ; комм. С.Н. Бройтмана при участии Н.Д. Тамарченко]. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 334 с.
10. Целкова Л.Н. Мотив / Л.Н. Целкова // Введение в литературоведение. Литературное произведение : Осн. понятия и термины [учеб. пособие] / Л.В. Чернец, В.Е. Хализев, С.Н. Бройтман и др. ; [под ред. Л.В. Чернец]. – М. : Высш. шк. ; Изд. центр «Академия», 2000. – 556 с.
11. Щеглов Ю.К. Черты поэтического мира Ахматовой [Электронный ресурс] / Ю.К. Щеглов. – Режим доступа : <http://novruslit.ru/library/?p=17>

The Structure of a Motif: the Problem of the Theoretical Interpretation

The question of creating a structural-semantic model of a motif is in the focus of the study. The trichotomic model is proposed. It includes three components: the nucleus (the cultural code), the body of the motif (its display in a specific work), and the motif field (the totality of details, images created by the emergence of the motif). The conclusion is made that the trichotomic structural-semantic model of a motif can be used in motif analysis of a literary writing.

Надія Гаврилюк (Київ)

ТРАДИЦІЙНІ СЮЖЕТИ: АРХЕТИП ДЕРЕВА

*Дерево – найстарша людина
(епіграф до циклу «Дар деревам»
зі збірки «Держава слова» Михайла Ореста)*

«Аналіз історичних, культурних та етнічних особливостей розвитку українців, дозволяє стверджувати, що українцям притаманне ...гармонійне ставлення до світу». Аналізуючи специфіку української ментальності «більшість сучасних вітчизняних дослідників виділяють не географічний, а геопсихічний фактор, розуміючи під ним відтворення впливу природи в психологічних настановах, що передаються від покоління до покоління» [2; 63– 64]. Під цим кутом зору найповніше, думається, відображає психологію української людини дерево. Як зазначає Леся Генералюк, образ дерева моделює буття світу (Світове Дерево), втілює ідею Божого захисту та єдності людини з предками (коріння) і Богом (крона) [1; 489–498]. Будучи моделлю людського життя, архетип дерева щоразу набуває індивідуальних рис. Цікавою в

даному ракурсі є добірка Марини Кононенко «Між кроною і корінням» [3; 20–27]. У ній віднаходимо й аллюзію на біблійну оповідь про центральні дерева райського саду – Дерево життя і Дерево пізнання [див.: 6]. Цьому сюжету й присвячено мою студію.

За даними Олександра Потапенка, відповідником Дерева життя в українській літературі виступає вишня [5; 24], біля якої відбуваються залицяння, збирається родина, яка уособлює тяглість національної культурної традиції (згадаймо народну пісню «Ой під вишнею, під черешнею», Шевченків «Садок вишневий коло хати», вірш Богдана-Ігоря Антонича «Антонич був хрущем і жив колись на вишнях» та ін.). Та й сама назва дерева пов'язана з чимось високим, *вишнім*, з божественним. Адже й одне з імен Бога – Всевишній, цебто вищий за все.

Подібне трактування знайдемо й у вірші Марини Кононенко «Не чекайте мене, я лишилась під піною вишень»:

Не чекайте мене, я лишилась під піною вишень,
Я за вишнім курганом у землю, як сутінь, вросла.
Де чебрець і туман, де луна від води – в'язолиста.
Де шепоче з акцентом сільська, несходима трава [3; 24].

Вірш починається зі звертання до ліричного персонажа, про якого нам відомо лише, що він перебуває десь далеко, ймовірно, в місті, бо ж не дарма йдеться про сільський акцент трави. Але для ліричної героїні село – її середовище існування, пов'язане з корінням роду («у землю...вросла»), з історичною минувиною («за вишнім курганом» – відповідник до художнього образу, створеного Шевченком, – *високих могил*). Воно становить для неї (очевидно, й для авторки) неперехідну цінність, невичерпну, несходиму. Закономірно, що вишня виступає елементом саме весняного пейзажу, елементи якого (вода, чебрець, в'яз, вишня, трава) творять сакральний життєвий простір.

Ліричний персонаж, з яким у вірші ведеться підкреслено ввічлива розмова, – внутрішньо чужий ліричній героїні міський пан, що постає в геть непривабливому світлі:

Прошу пана, вправляйте сим балом надалі без мене,
Розважайте паркет і не в міру безликих гостей.
Роздаруйте себе у приватні зібрання, музеї...
Та до чого ж тут «панно» у погляді п'яних очей? [3; 24].

Його світ – святкові бенкети з неодмінними танцями й світськими бесідами, світ, що у ньому губиться людська індивідуальність. І порівняння персонажа з музейним експонатом тут цілком іронічне (можливо, мається на увазі його завищена самооцінка, а, може, й істотно старший від героїні вік). Можна додати тут ситуацію залицяння нелюба. Із ним героїні не по дорозі, бо вона точно знає своє місце у світі:

Скіфську чашу – в степах, що по вінця вирують полинно,
Сніг – землі, виднокраї – лише мудрецам.
А мене не чіпайте, а вкрийте плащем осіннім
Від останнього рицаря, що за незбутнє змагавсь [3; 24].

Тут знову проглядає історична пам'ять як важливий чинник людського і національного ідеалу (згадки про скіфські племена та степах викликають асоціацію з найдавнішою історією України, з розвитком її культури, з козацтвом – лицарством волі). Ідеал в розумінні ліричної героїні – це природність. І сама дівчина уподібнюється вишні, що вросла в землю. Таке уподібнення властиве народнопоетичному баченню дійсності. Микола Костомаров, досліджуючи слов'янську міфологію, зауважив, що вишня означає вбогу гарну дівчину, любовні побачення [4; 85–86]. Отже, квітуча вишня – закохана дівчина, а в проекції на минулий час першого рядка («лишилась») – спогади про кохання. Ці спогади відходять у минуле, наче піна вишень, і настає завмирання душі, схоже на завмирання природи. Звідси й осінній плащ, яким просить укрити її лірична героїня, і згадки про зиму.

Протиставлення села й міста у Марини Кононенко – це протиставлення способів мислення. Людина з свідомістю городянина сприймає життя у єдності з природою як дивакуватий сільський акцент, бо сама втратила психологічну потребу співіснувати зі світом природи. Той, хто не втратив подібної психологічної прив'язки, мислить себе у зв'язках з попередніми поколіннями українців, які тлумачили своє життя винятково в критеріях великої гармонії з природою (про що свідчать календарно-обрядові пісні, міфи про різних лісових, польових і

річкових істот і т. ін.). От і лірична героїня уподібнюється дереву / невіддільній від нього дриаді. Вона мріє про вишне – лицаря, що змагавсь за ідеал, за мрію. І цей лицар буде здатний пробудити дівчину-вишню після зимового сну.

І коли він повернеться в шрамах тортурів двобою,
Я зустріню його цим зігрітим і довгим плащем.
Він, мабуть, усміхнеться крізь погляду вдаваний холод
І руків'ям меча потамає мій здавнений щем [3; 24].

У словах про рицаря прозирає не тільки романтичний ідеал коханого, що його, очевидно, чекає героїня під піною вишень і під осіннім плащем, а й внутрішня рівність йому. Задавнену тугу здатне втамувати руків'я меча – лицарська зброя. Отже, в житті ліричної героїні багато важить духовний аристократизм, що виявляється у вчинках. І тому, опинившись у ситуації вибору між міським паном і рицарем, вона робить його цілком усвідомлено, чим знімає драматичну напругу життєвої ситуації.

Аналогом дерева пізнання на теренах української культури виступає яблуня. Саме це дерево народна традиція пов'язувала з різного роду заборонами (можна згадати заборону вживати яблука до дев'ятого серпня) і спокусами (відкриттям таємного знання або ж поверненням молодості, як це бачимо в українських народних казках). Народна легенда оповідає, що у горлі Адама застряг шматок забороненого плоду – яблука. Яблуко здатне поставити під загрозу життя героя (як у «Казці про молодильні яблучка» чи в античному міфі про золоті яблучка Гесперид) [5; 44–45]. «Слов'янська міфологія» Миколи Костомарова тлумачить яблуню як символ одруження нареченої, а пару яблук як символ наречених [4; 86–87].

Час вірша «Не чекайте мене, я лишилась під піною вишень» йде по – від весни, що минула, до передчуття майбутньої весни, що принесе жадану зустріч. І у вірші «Колись ця яблуня розквітне» час також йде циклічно, від осені до осені. Адже пору цвітіння і плодоношення яблуньки віднесено на майбутнє. В цьому вірші маємо не тільки циклічне розуміння руху часу в природі, але й гостре відчуття минулості, втрати. Невипадково з'являється метафора літньої спеки як явища на межі отрути (смерті). Обпадуть пелюстки, плоди і кора так, як мине юність, молодість і зрілість. Ось чому дерево (а з ним і людина, бо за давнім звичаєм по народженні дитини висаджували дерево, з яким ця дитина жила у спільному ритмі) губитиме й час. Життя входить у пору споминів («будитиме вмируще») і в пору розуміння справжніх вартостей.

Якщо вірш «Не чекайте мене, я лишилась під піною вишень» прямує від спогадів через драматичну колізію в позначене світлими сподіваннями майбутнє, у вірші «Колись ця яблуня розквітне» майбутнє постає драматичним:

Колись ця яблуня розквітне,
Суцвіття вицвітуть в плоди,
І на межі отрути літня
Розніжить спека всі сади.
Гілки губитимуть пелюстя,
Плоди і листя, час, кору...
Дощі будитимуть вмируще,
Відквітлу піну заберуть [3; 24].

Тут, подібно до твору «Не чекайте мене, я лишилась під піною вишень», виникає образ цвіту-піни як спогадів, але ці спогади змиють дощі, як щось неістотне і минуше. Ліричне «я» уявляє майбутнє свого візаві так:

А ти сидітимеш врочисто,
Де вечір в'яжуть комарі,
І будуть сутінки імлісті
У перших зморшках яворіть [3; 24].

Цікаво, що сутінки уподібнюються явору (символ парубка у фольклорній традиції), а самі зморшки чимось нагадують жорстку кору дерева. Коли зачин твору в центрі уваги ставив гілля дерева (аналог молодого покоління з його устремліннями, здобутками і втратами), то заключні рядки вірша – стовбур (відповідник життя на схилі віку). Бо ж на тлі чужих весен і літ гостріше відчуваєш перейдений шлях і частіше думаєш про тих, хто жив на цій землі до тебе:

Скажи мені чиє століття
Корою в грудях холодить?
Ти розчиняєшся і танеш,
Як філігранний цвіт вночі,
І подих кожен стовбур раниць,
І кожний погляд наш мовчить [3; 24].

Зауважмо, що у наведених рядках погляд ліричного персонажа переноситься з майбутнього часу в теперішнє. Тут уже тлом яблуні стають інші дерева саду, в якому відбувається дія. А те, що герой «тане» – не тільки наслідок сутінків у природі, а й сутінків у стосунках, втрати взаєморозуміння. Саме тому погляди мовчать, а відсутність гармонії між людьми боляче раниць дерева (єдність і ототожнення з якими не раз підкреслювалася в народних уявленнях).

Розуміючи, що неминуче розчинишся у століттях прийдешніх, маєш шанс спинитися й поміркувати над тим, чи правильний чиниш вибір. Бо майбуття (чи майже буття), тому так і зветься, що доки не стало буттям, його можна змінити. От тільки у світі природи гармонії більше, ніж у світі людей:

Від тебе йду і ти не можу.
Гілля в обіймах – сад не спить.
...Терпким цілунком подорожнім
З обіймів яблуко летить [3; 24].

У розглянутих віршах змальовано ситуацію кохання, що проходить випробування (міським блиском, значними віддалями, романтичними ідеалами, розлукою). У першому творі лірична героїня виходить зі своєї рідної «посвяти в рицарі» переможцем. Читач певен того, що дерево життя (вишня) розквітне знову, як розквітне з новою силою почуття закоханих. Натомість, попри запевнення, що «колись ця яблуня розквітне» однойменний вірш закінчується терпким моментом розлуки і втрати. Та й сама ця втрата – гіркий досвід пізнання минулості почуттів і самого життя. Отже, за допомогою культурного архетипу дерева, спираючись на фольклорну й міфологічну традиції, молода авторка моделює життєві ситуації високої психологічної напруги (що їх в екзистенціалізмі називають межовими). І дослідити, як за посередництвом давньої культурної парадигми на початку ХХІ століття постають індивідуальні прочитання людського життя – завдання, на думку автора цієї розвідки, цікаве та перспективне. Адже, дослідивши найновішу українську поезію під кутом зору вічних питань, можна краще збагнути створений молодими митцями слова образ світу, глибше пізнати себе та свій час.

Література:

1. Генералюк Л. Універсализм Шевченка. Взаємодія літератури і мистецтва / Леся Генералюк. – К. : Наукова думка, 2008. – 544 с.
2. Грабовська І. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру / Ірина Грабовська // Сучасність. – 1998. – № 5. – С. 58–70.
3. Гранослов–2005. Альманах / [упоряд. М. В. Караваєва, В. Г. Медвідь]. – К. : Неопалима купина, 2006. – 192 с.
4. Костомаров М. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства / Микола Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.
5. Словник символів / [за заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка]. – К. : Редакція часопису «Народознавство», 1997. – 156 с.
6. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Завіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. – М., 1988. – 1255 [7] с.

Traditional Subjects: Tree Archetype

Two poems from the selection by Maryna Kononenko «Between the crown and roots» are considered in the article. A biblical plot about the Tree of life and the Tree of cognition can be traced in these texts. The study deals with the actualization of cultural and existential tree archetype. Maryna Kononenko tries to measure human existence referring to tree varieties (cherry tree, apple tree).